

ENTELEKTÜEL KİMDİR? -TÜRKİYE’NİN ENTELEKTÜEL SORUNU-

Latif TOKAT*

Öz

Türkiye’nin ama genelde İslam dünyasının son birkaç asırdaki “durum”unun ve sosyal, siyasal, kültürel, dini ve düşünsel alanda yaşadığı sorunların gerisinde esas olarak “entelektüel sorunu”nun yattığını düşünmekteyiz. Bugün Türkiye’nin de içinde yer aldığı İslam dünyası “entelektüel bir meydan okuma” ile karşı karşıyadır. En basit ifadesiyle neden bugünün dünyasının ama özellikle İslam coğrafyasının sorunlarına cevap verecek nitelikte entelektüellerin olmadığı, var olanların da neden toplumun sorunlarına çözümler üretmediği ve gerisinden geldiği sorgulanmalıdır.

Siyasi angajman içine girmesi, entelektüel çabayı siyasi çabaya indirgemesi, ideolojik ön yargı saplantısı, konformizm tuzağına düşmesi, bilgiyi araçsallaştırması, maddi avantaj arayışına girmesi, popülerleşme ve sığılaşma riski, hakikatin değil gücün ve otoritenin yanında yer alma, konjunktüre göre davranma, eleştirel olmayı terk etme, dini olanı dogmatik olarak reddetme, bilim adamı, akademisyen veya bir sanatçı olarak sahip olduğu itibarı istismar etme bugünün entelektüelinin temel problemleridir. Hakikatin peşindeki insan olarak tanımlanan entelektüel, sayılan durumlar nedeniyle “entelektüel ihanet” içine düşebilmektedir.

Genel olarak entelektüellerin sahip olması gereken dört temel bilgi alanından bahsedilebilir. Bunlar, varlığın niçin’liğine dair düşünme olan felsefe bilgisi; insanın potansiyellerini, bireysel ve toplumsal anlamda yerinin ne olduğunu görmek açısından tarih bilgisi; inanan bir varlık olmanın ötesinde İslam dünyasına düşünsel anlamda ana rengini veren İslam’ın ve genel olarak diğer dinlerin bilgisi; varoluşun bir boyutu olarak estetik ve yaratıcı hayal gücünün sonucunda ortaya çıkan sanat bilgisidir.

Acaba kelimenin en geniş anlamıyla entelektüel kimdir ve ne yapar? Türkiye’nin entelektüel probleminin gerisinde yatan sebepler nelerdir? Bu yazıda Türkiye’deki entelektüellerin yetersizlikleri ve “entelektüel körlük” durumundan hareketle entelektüelin karakteristik özellikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Entelektüel, Entelektüel İhanet, Müslüman Entelektüel, Entelektüel ve Din, Entelektüel ve Siyaset.

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Dini İlimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, latif.tokatasbu.edu.tr

Who is Intellectual? -Turkey's Intellectual Problem-

Abstract

In this article, I will evaluate the intellectual problem of Turkey especially, and Islamic World generally. This problem is lying behind the all political, religious, cultural and philosophical problems of the situation of Turkey and Islamic world last several century. Today, the Islamic world in which Turkey is involved is faced with an "intellectual challenge". In the simplest terms, it is always questioned and complained about why there are no intellectuals in Turkey that are capable of responding to the problems of today's world but especially of the Islamic geography, why those who cannot produce solutions to the problems of the country and that they are behind the society.

The intellectuals' political commitment, the reduction of the intellectual effort to the political effort, the obsession of ideological prejudice, the fallen into conformism, the instrumentalization of knowledge, the risk of popularization and shallowness, not side with truth but with power and authority; leaving criticism, rejecting religion as dogmatic; exploiting the reputation of being a scientist, an academician, or an artist is a fundamental problem of today's intellectuals. The intellectual, defined as the person pursuing the Truth, can fall into "intellectual treason" because of these circumstances.

In general, there are four basic knowledge areas that intellectuals should possess. These are the philosophical knowledge that speaks of the causes of existence; the knowledge of history in terms of seeing the potentials of man and his individual and social place; the religious knowledge that gives the Islamic world the main color in a philosophical sense; and finally, as a dimension of existence, aesthetics and art knowledge that emerge as the result of imagination power based on it.

Who is the intellectual in the broadest sense of the word and what does it do? What are the reasons behind the intellectual problem of Turkey? In this article, we will focus on the characteristics of intellectuals in Turkey with inadequacies of intellectuals in the context of "intellectual blindness".

Keywords: Intellectual, Intellectual Treason, Muslim Intellectual, Intellectual and Religion, Intellectual and Politics.

1) Giriş

Bugün Türkiye'de ve genel olarak İslam dünyasında bir entelektüel sorunu yaşadığımız hep dile getirilmektedir. Pek çok düşünsel, dini, sosyal ve siyasal sorunun gerisinde entelektüellerin işini iyi yapmadıklarından, yetersizliklerinden ve hatta var olup olmadıklarından dem vurulur. En basit ifadesiyle neden Türkiye'de, bugünün dünyasının ama özellikle İslam coğrafyasının sorunlarına cevap verecek nitelikte entelektüellerin olmadığı, var olanların da neden

ülkenin sorunlarına çözümler üretmediği ve toplumun gerisinden geldiği hep sorulur ve şikâyet edilir. Özellikle dini/teolojik konular söz konusu olduğunda Müslüman entelektüelin çok daha problemlili olduğu vurgulanır. Dahası İslam dünyasının pek çok probleminin gerisinde din alanındaki aydın, akademisyen, entelektüel ve düşünürlerin yetersizliklerinin yattığı iddia edilir.

Türkiye’de, entelektüel, aydın, akademisyen, yazar, bilim adamı, sanatçı ve düşünce adamı vasfını taşıyan ve toplumsal sorunlar konusunda önden gitmesi, toplumu ve toplumu yönetenleri yönlendirmesi beklenen insanlar, son dönemde dini, teolojik, psikolojik, felsefi, sosyolojik, siyaset ve uluslararası ilişkiler bilimi boyutları olan konulardaki öngörüsüzlükleri nedeniyle maalesef sınıfta kalmıştır. Acaba entelektüeller doğrunun ne olduğunu biliyor da birtakım sebepler nedeniyle mi gereğini yapamıyor? Yoksa kendisi ve toplum için doğrunun ne olduğunu bilecek donanıma zaten sahip olmadığı için mi bir fonksiyon göremiyor?

Tanzimat’tan bugüne entelektüellerin iki temel çizgiye yakın durduklarını söyleyebiliriz. Batıcılık, en uç haliyle Batı düşüncesine, bilimine ve kültürüne teslim olmayı; İslamcılık ise, en uç şekliyle sefeli çizgi diyebileceğimiz, yoruma çok açık olmayan bir İslam anlayışını savunmaktadır. Batıcılığın temel sorunu kendi kültürüne, düşünce geleneğine, medeniyet mirasına sahip çıkmamak; İslamcılığın temel sorunu ise İslam’ın güncel yorumunu yapamamak, ruhunu anlayamamaktır.

Bir genelleme yapılacak olursa, Batı düşünce ve kültürünün en azından Aydınlanma sonrası dönemde hakim anlayışını belirleyenler seküler alandan filozof ve bilim adamları iken, İslam düşünce ve kültürünün hakim anlayışını belirleyenler daha ziyade dini yönü olan ve en azından din alanında da bilgi sahibi olan düşünce adamları olmuştur. Dolayısıyla Batıcılık-İslamcılık ikileminde Batıcılığın temel sorunu beslendiği düşünsel ve kültürel arkaplanı göz ardı etmesidir. “Türk aydınının birinci beslenme alanının İslami kültür olması, özellikle batılılaşma sürecine girilmesinden sonra, giderek artan bir bölünme ve travma, hatta şizofreni ve paranoya unsurunun buradan kaynaklanmasına yol açmıştır.”¹

¹ M. Ali Kılıçbay, “Türk Aydınının Dünyasını Anlamak”, *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, Bağlam Yay. İstanbul 1995, s. 178.

Müslüman toplumlardaki entelektüellerin bu ikilimi aşamamaları entelektüel kısırlığa yol açmaktadır. İslamcılık-Batıcılık tartışmaları bir yana bugün Müslüman toplumların karşı karşıya olduğu en temel problem S. H. Nasr'ın ifadesiyle Batı dünyası karşısında, "entelektüel meydan okuma"ya cevap verememeleridir. Moğol istilası sırasında Müslüman coğrafya ekonomik ve askeri bir meydan okuma karşısında yenik düşmüştür, ancak bu maddi meydan okuma kısa zamanda bertaraf edilebilmiştir.² Bugün karşı karşıya olduğumuz meydan okuma ise, telafisi uzun zaman alacak olan, düşünsel, kültürel, kısaca entelektüel bir meydan okumadır.

Acaba kelimenin en geniş anlamıyla entelektüel kimdir ve ne yapar? Türkiye'nin entelektüel probleminin gerisinde yatan sebepler nelerdir? Bu yazıda entelektüellerin yetersizlikleri ve "entelektüel körlük" durumundan hareketle karakteristik özellikleri üzerinde durulacaktır.

Alim, ulema sınıfı, mütefekkir, filozof, münevver, aydın, bilim adamı, düşünür, sanatçı ve entelektüel kelimelerinin, her birine farklı anlamlar yüklense de bu kelimeler çoğu zaman birbiri yerine kullanılmaktadır. Ancak yoğunlaştıkları konular arasında farklar olmakla birlikte hepsinin ortak noktası, bilgi, bilim, düşünce, kültür, sanat, siyaset ve felsefe gibi kültürel alanla ilgileniyor olmalarıdır. Bu yüzden aralarındaki farkların ne olduğu üzerinde durmak yerine bütün bu alanı ifade edebileceğini düşündüğümüz entelektüel sözcüğünü seçmeyi uygun bulduk. Entelektüel sözcüğünün nasıl ortaya çıktığı³ üzerinde durmaktan çok bu kelimenin taşıdığı anlam üzerinden tartışmayı daha doğru buluyoruz.

Entelektüel kavramıyla ilgili kimi yazılar, bu kavramın ve kastedtiği toplumsal sınıfın modern dönemde ortaya çıktığını iddia etmekte ve bunu tartışmaktadır. Entelektüelle, bir toplumun bilim, felsefe, sanat, siyaset, din ve düşünce dünyasıyla ilgilenen kesimi kastedilmektedir. Adı ister filozof, mütefekkir, ilim adamı, aydın, alim olsun, isterse entelektüel olsun böyle bir insan sınıfı tarihin her döneminde var olmuştur. Dolayısıyla modern dönem öncesinde entelektüel kavramı kullanılmamış olsa da, bugün bizim bu kavra-

² S. Hüseyin Nasr, "Philosophy Matters", *RIS Talks*, youtube.com, 26.12.2012.

³ Bkz. Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yay. İstanbul 1991, s. 255-257, 266-267.

ma yüklediğimiz anlamda karşılığı olan bir insan sınıfı hep var olmuştur.

Biz yine de entelektüel kavramı ve ifade ettiği insan sınıfı ile ilgili tanımsal bir çerçeve çizmeye çalışacağız. S. Ülgener entelektüelin rolü ve fonksiyonlarını şöyle tanımlar: “Kültür değişimine öncülük etmek; değişeni daha popüler ve yaygın hale getirmek; yeni bir zevkin ve üslubun öncülüğünü sürdürmek; halkın politik, sosyal tercihlerini etkilemek.” Ülgener devamla entelektüelin yöntemine dair de şu ifadeyi kullanır: “Çoğu zaman tenkit ve oppozisyon biçiminde, ses ve söz sahibi olmayı statülerinin vaz geçilmez misyonu sayan bir grup.”⁴ Ülgener entelektüelin gördüğü fonksiyondan hareketle sosyal-siyasal yönünü vurgulamakta ve onun eleştirel ve muhalif olma yöntemine değinmektedir. Ancak sahip olması gereken donanımına yer vermemektedir.

“Aydınların İhaneti” adlı eseriyle başlı başına bu probleme değinen J. Benda entelektüeli donanımı açısından ve felsefi yönüyle tanımlamaktadır. Ona göre entelektüel, “hemcinslerini maddiyatın dininden başka dinlere yönelten insan”dır. Bu yüzden bunlara sözcüğün ortaçağdaki anlamıyla “ruhban sınıfı” denilebilir.⁵ Benda, entelektüelle, “faaliyetleri temelde pratik amaçların yerine getirilmesine dayanmayan herkesi, sanat, bilim ve metafizik düşünceden zevk alan herkesi, kısacası maddi-olmayan avantajlar sağlama peşinde olan ve dolayısıyla belli bir anlamda ‘benim yurdum bu dünya değildir’ diyen herkesi” kastetmektedir.⁶

Eserini “Entelektüel” adıyla bu konuya hasreden E. Said’in ise Benda ile benzer bir kanaate sahip olduğu anlaşılmaktadır. Said’e göre, “gerçek entelektüeller en çok, metafizik tutkunun, çıkar gözetmeyen adalet ve hakikat ilkelerinin etkisiyle yozlaşmayı mahkum ettikleri, zayıfları savundukları, kusurlu ya da baskıcı otoriteye meydan okudukları zaman kendileri olurlar.” Entelektüeller “insanlığın vicdanı olan süper yetenekli, ahlaki donanımları gelişkin filozof-krallardan oluşan bir avuç insan”dır. Benda ve Said’e göre, “entelektüeller bu dünyaya ait olmayan ebedi hakikat ve adalet standartlarının bayraktarlığını yaparlar.” “Ruhban sınıfı” nitelemesine

⁴ Sabri Ülgener, “Aydınlar Sosyolojisi ve Çağımız Aydını”, *İstanbul Ün. İktisat Fak. Mecmuası*, Sayı 35, 2012, s. 9-10.

⁵ Julien Benda, *Aydınların İhaneti*, Çev. Cem Soydemir, Doğu Batı Yay. 2. Baskı, Ankara 2011, s. 9.

⁶ Benda, s. 37-38.

uygun olarak entelektüeller, maddi avantajlar edinme, mümkünse dünyevi güçlerle yakın ilişkiler kurma gibi dertleri olmayan insanlardır.⁷

Entelektüelin sahip olması gereken donanımdan hareketle Benda ve Said'in bakış açılarıyla şöyle bir tanımlama yapabiliriz. Entelektüel, adeta bir ruhban gibidir; maddiyatın dinine yönelmeyen, maddi avantaj peşinde olmayan, sanat, bilim ve metafizik düşünmeden zevk alan, çıkar gözetmeksizin adalet ve Hakikatin ilkelere peşinde olan, zayıfları savunan, kusurlu ve baskıcı otoriteye meydan okuyan, toplumun ya da insanlığın vicdanı olan, ahlaki donanıma sahip olan, dünyevi güçlerle yakın ilişkiler kurma derdi olmayan, "her şeyin olduğu gibi olmasıyla asla tatmin olur gözükmeyen"⁸, felsefe, din, tarih ve sanat bilgisine sahip olan ve nihayet en geniş tanımlamayla Varlığın "Büyük Resim"ini anlama peşinde olan insandır.

Entelektüel Varlığı ve kendi varoluşunu anlama konusunda "derdi olan" insandır. Dert kelimesiyle entelektüelin egzistansiyel bir çaba içinde olduğunu kastetmekteyiz. Hakikati, insanı ve toplumu anlama ve bunu toplumuna ulaştırma konusunda derdi olan kişidir entelektüel. Dolayısıyla o, insanın bütün bilme, anlama ve düşünme yetilerinin ve vicdanının en saf, sahici ve otantik halde çalıştığı herhangi başka bir hesap ve amaç peşinde olmayan kişi olmak durumundadır. Derdi olan entelektüel Varlığı anlama konusunda nihai bir soru olarak "niçin" sorusuna odaklanır ve bir cevap arar. Niçin sorusu, A. İzzetbegoviç'in tanımlamasıyla insanın en temel iki sorusundan biridir: Hayatımı *nasıl* sürdürebilirim? Hayatımı *niçin* sürdürmeliyim? Nasıl sorusu insanın fiziksel varlığını sürdürebilmesi, ayakta kalabilmesi için cevabını vermesi gereken öncelikli sorudur. Sadece bu sorunun cevabını verme meşgalesinden kurtulduktan sonra ikinci temel sorunun cevabını arama uğraşı içine girebilir. Ne zaman ki, entelektüel için de "nasıl" sorusu "daha fazlasını iste" şeklinde esas uğraş haline dönüşürse, o zaman konformizmin tuzağına düşer ve entelektüel çabayı araçsallaştırmış olur. "Hayatta kalmayı becermek asıl uğraş haline gelince sürekli

⁷ Edward W. Said, *Entelektüel*, Çev. T. Birkan, Ayrıntı Yay. 5. Baskı, İstanbul 2013, s. 22-23.

⁸ Frank Furedi, *Nerede Bu Entelektüeller?* Çev. A. E. Koca, Atıf Yay. 3. Baskı, Ankara 2014, s. 56.

tetikte durulması gereken bir tehdit çıkar ortaya: Fazla rahat ve güvenli olma tehlikesi.”⁹

Çizilen bu çerçeveden bakıldığında günümüz dünyasında böyle bir insan tipinin bir ütopyadan ibaret olduğu ve mümkün olamayacağı düşünülebilir. Zaten sorun da buradadır. Sorun, günümüz dünyasında böyle bir entelektüel tipinin gerekli olup olmadığı konusunda entelektüel çevrelerin bile tereddüt içinde olmasıdır. Dolayısıyla şu değerlendirmeyi de yapabiliriz: Bugünün entelektüeli, eğer vicdandan, ahlaktan, ilkeden ve Hakikatten bahsetmiyorsa, kendisini felsefeye, metafiziğe ve dini düşünceye yöneltmesi ihtimali nedeniyle “niçin” sorusunun saçmalığını ve gereksizliğini düşünüyorsa, düşünceleri ve savunuları her şeyin göreceliliği ve her şeyin mümkün olduğu anlayışı üzerinde temelleniyorsa, entelektüelin bu anlayışı veya öğretisi Benda’nın ifadesiyle, “iradesi artık şimdiye dek görülmemiş bir kesinlikle materyalizme dayanan bir insanlığa” seslenmektedir.¹⁰ Böyle bir durumda, tek amacı ve dürtüsü çıkar sağlamak, maddi avantaj elde etmek olan bir ihtirasla hareket eden entelektüelle, çıkara ilaveten onuru ve hakikati de önemseyen bir entelektüel ihtiras asla rekabet edemez.¹¹ İlkesi olmayan bir düşünce veya anlayışla girilen her rekabette ilkesi olan entelektüelin hiç şansı yoktur ve o daima *kaybedecektir*. Bu durumda entelektüelin tanımlayıcı özelliği olan Hakikatin bilgisinin ne olduğunun hiçbir önemi yoktur.

2) Entelektüel, Hakikat ve Felsefe Bilgisi

Bir cümleyle ifade etmek gerekirse, entelektüel Varlığın büyük resmi hakkında fikir sahibi olan ve konuşan insandır. O halde, acaba entelektüel, Nihai Gerçeklik ya da Hakikat peşinde olan insansa çağdaş entelektüel açısından da bir Hakikat fikrinden bahsedebilir miyiz?

Düşünce tarihine bakıldığında Hakikat fikrine dair iki temel yaklaşımdan bahsedebiliriz:

1) Platon’dan Farabi ve İbn Arabi’ye, İbn Sina’dan Hegel, Descartes ve Spinoza’ya kadar büyük anlatı ya da sistemci felsefe filozofları bir Hakikat’in varlığını kabul eden ve onun büyük resmini

⁹ Said, *Entelektüel*, s. 55.

¹⁰ Benda, s. 10.

¹¹ Benda, s. 32.

anlama ve ifade etme amacı güden filozoflardır. Bu noktada hakikat ya Parmenides çizgisinde olduğu gibi sabit, değişmeyen ve açıklanabilir olandır; ya da Herakleitos çizgisini takip ederek, bir hakikat olsa da o sürekli değişim ve oluş halindedir. Tipik ifadesini Hegel'in "varolan her şey rasyoneldir, rasyonel olan her şey de vardır" cümlesinde bulan Varlık anlayışı, düşünülebilir ve bilinebilir bir hakikat anlayışını ortaya koymaktadır.

2) Metafizik alanın bilgisinin olmayacağını iddia etmesiyle düşünce tarihinde dönüm noktası olan Kant sonrasında başlamak suretiyle Postmodern dönemde Hakikatle ilgili anlayış tamamen değişmiştir. XIX. yüzyıl sonlarından itibaren büyük anlatılar/sistemci felsefeler dönemi sona ermiş ve iki durum ortaya çıkmıştır. a) Hakikat pragmatik ve sosyolojik olandır; b) Hakikat, evrensel gerçeklik veya nihai gerçeklik diye bir şey yoktur.

Çağdaş postmodern entelektüelin Hakikatle ilgili anlayışı "her şeyin mümkün olduğu ve hiçbir şeyin kesin olmadığı bir dünyada yaşıyoruz" şeklinde özetlenebilir. Postmodernistler "bütün bilginin sosyal bir inşa olduğunu" ileri sürmektedirler.¹² Dolayısıyla bilgi alanındaki bu izafi durumun sonucu olarak, M. Foucault'nun "gerçek anlamda evrensel bir gerçek yoktur" iddiası, akademik çevrelerde yaygın bir etki alanı bulmuştur. Gerçeğin algılayan göre değiştiği görüşü, eğitim ve kültür kurumlarının yani bütün bir entelektüel hayatın çalışmalarını etkilemiştir. Eğer Gerçek, öznel görüşe ve yorumlamaya bağlı kalacaksa, yani tam bir rölativizm durumu söz konusuysa, bu durumda Gerçeğin ne olduğunun hiçbir önemi yoktur.¹³ E. Said'e göre, bugün "nesnel gerçekliği oluşturan şeyin ne olduğu konusunda bir konsensüs kalmadığı gibi, Tanrı dahil geleneksel otoritelerin çoğu da büyük ölçüde silinip süpürülmüştür."¹⁴

Hiçbir şeyin kesin olmadığı dünyada, doğru, gerçek ya da hakikatin ne olduğunu tanımlamak için tek bir yol vardır, o da hakikatin sosyolojik ya da bireysel ve toplumsal yarar kriterine göre tanımlanacağıdır. Bu durumda, felsefi, dini ya da metafizik bir ilkeye dayanmaksızın sosyolojik, çevresel, toplumsal ve tabii şartlara bağlı olarak tanımlanan görece bir hakikat söz konusudur. Dolayısıyla sosyal, beşeri ve dini bilimlerin en temel araştırma ve hatta düşün-

¹² Furedi, s. 87.

¹³ Furedi, s. 17-18; 67.

¹⁴ Said, *Entelektüel*, s. 90.

me araçları, anketler, saha araştırmaları ve istatistikler olacak, ardından da felsefe, din ve metafiziğin bilim olmadığı ve can sıkıcı spekülasyonlardan başka bir işe yaramadıkları sonucu doğacaktır. Hakikat sosyolojikse vazgeçemeyeceğimiz bir mutlak olmayacağı gibi bir “ilke”den de bahsedemeyiz.

Eğer evrensel bir hakikat yoksa, “doğru” ya da “gerçek”, tarihsel ve mekânsal şartlar tarafından belirleniyorsa bu durumda günümüz entelektüeli “adalet, hakikat, doğruluk ve diğer ‘metafizik sisler’ ile neyin kastedildiğini bilmediklerini ve kendileri için doğruyu faydalı olanın belirlediğini, adil olanı da koşulların belirlediğini” söyleyeceklerdir.¹⁵ Felsefi, metafizik ya da dini hakikatin yerini “fayda” ilkesi ya da kriteri ile tanımlanan sözde ve görece bir hakikat alacaktır. Varoluşun pratik yanı yüceltilecek, ama metafizik tarafı küçümsenecektir. Nitekim çağdaş entelektüeller, “ahlaki değerler ölçeğinin en tepesine, somut faydalara ve maddi güce sahip olmayı ve bunlara ulaşılmasını sağlayacak araçlarını koyarlar; sahici manevi fayda, pratik-olmayan veya yansız değer arayışlarının küçümsenmesi gerektiğini savunurlar.”¹⁶ Bu durumda, hakikat, doğru ve gerçek, sosyolojik, pratik ve ekonomik anlamda gördüğü fonksiyon ve sağladığı fayda kriterleri tarafından belirlenecektir. Bilgi, düşünce, kültür, sanat, felsefe, eğitim ve hatta din ve metafizik, işlevsel, kârlı, pragmatik ve ekonomik oldukları sürece değerli görülecek, kısaca araçsallaşacaktır.¹⁷ Dolayısıyla örneğin felsefe yönteme, din toplumsal ve psikolojik olarak gördüğü fonksiyona, sanat da faydaya indirgenerek, işsizliği azaltmada, ahlaki eğitimde, sağlığa katkı sağlamada işe yararlılığı bakımından gerekli olup olmayacağı değerlendirilecektir. Kullanılan temel bilgi ve değerlendirme araçları ise, anketler, istatistikler ve kamuoyu araştırmaları olacaktır.

Araçsallaştırmanın ve faydaya indirgemenin en tipik ifadesi “bilgi güçtür” anlayışıdır. Burada bilginin hakikatle olan ilişkisi adeta koparılmış, bilginin değeri bir yandan faydaya indirgenmiş, bir yandan da tabiat karşısında güçlü olmanın ya da başka toplumlara karşı siyasal anlamda güçlü olmanın bir aracı olmaya indirgenmiştir. “Çağdaş tahayyül, bilgiyi yüzeysel ve neredeyse bayağı bir karaktere irca etmiştir. Bilgi, sıklıkla, ‘aktarılabilen’, ‘taşınabilen’, ‘pi-

¹⁵ Benda, s. 48.

¹⁶ Benda, s. 83.

¹⁷ Furedi, s. 13-30; Benda, s. 121.

yasası yapılabilen' ve 'tüketilebilen' kolayca sindirilebilir bir hazır ürün olarak kavramsallaştırılmaktadır... Bilginin ürüne dönüşmüş olması, onu içeriğinden gelen değerinden veya anlamından yoksun kılmıştır."¹⁸ Siyasi açıdan bakıldığında, bilgi ulusal güvenlik için gerekli olan şeydir. Bugünün dünyasında bilim adamlarının %40'ının silah sanayinde çalışıyor olması da bunun bir göstergesidir.

Bilginin, düşüncenin, kültürün, sanatın ve felsefenin alınıp satılır meta olarak değerlendirilmesi yüksek değerler açısından büyük bir çöküş olsa gerek. Oysa acaba insanı ve insanî olanı tabiatın bir parçası olarak görmeyeceksek paraya çevrilemeyen, parasal değer biçilemeyen değerler olmalı değil midir? İnsanı tabiatın parçası olarak değerlendiriyorsak, tabiatta fayda ve çıkar ilkesi olduğuna göre, alınıp satılmayan şeylerden bahsetmek mümkün değildir. Bu durumda entelektüele ihtiyaç olup olmadığı da tartışmalı hale gelecektir. "Gerçeğin tedavülden kalktığı, bilginin değersizleştiği ve her şeye piyasanın isterlerinin hüküm sürdüğü bir toplumsal-siyasal düzenlenişte kamusal alanın olmazsa olmaz hareket noktası ve can damarı olan aydın ve entelektüeller" mumla aranacaktır.¹⁹ Bütün mesele, insanı ve topyekün varlığı nasıl gördüğümüz konusunda düğümlenmektedir.

Benda, entelektüellerin sıradanlaştığı bir dünyayı ve bunun sonuçlarını şöyle tanımlıyor: "İnsan türü çok büyük tek bir ordu, tek bir büyük fabrika gibi işleyecek, kendi kahramanlıklarının, disiplinlerinin, buluşlarının farkındalığına sahip çıkacak; bağımsız ve önyargısız hareketi kınayacak; iyiyi gerçek dünyanın dışında konumlandırmayı çoktan bırakmış olacak; kendisi ve arzuları dışında bir Tanrı tanımayacak, büyük işler başaracaktır; bundan kastettiğim, kendisini çevreleyen madde üzerinde gerçekten çok büyük kontrol, güç ve büyüklüğünü duyumsamaktan gerçekten keyifli bir bilinç hali kazanacaktır. Ve tarih Sokrat ve İsa'nın bu tür için ölmüş olmasını tebessümle karşılayacaktır."²⁰

Böyle bir durumda entelektüelin sahip olması gereken felsefe bilgisinin gerekliliği de tartışmalı hale gelecektir. En iyi ihtimalle

¹⁸ Furedi, s. 21.

¹⁹ Nur Vergin, "Entelektüel Olmak ya da Olmamanın Sosyolojik Belirlemeleri Üzerine Bir Deneme", *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 37. 2006, s. 29.

²⁰ Benda, s. 158.

felsefe bilgisi kendine özgü konuları olan bir alan olmaktan çıkıp bir yönteme indirgenecektir. Eğer hala bir Hakikat'ten bahsediyorsak, felsefe, din, tarih ve sanat bilgisi²¹ büyük resmi görmek açısından zorunludur. Felsefe bilgisi, üç temel özelliği nedeniyle entelektüelin sahip olması gereken bir niteliktir. Bu üç temel özellik, büyük resim hakkında konuşmak, her ne konu ediliyorsa onun hakkında "niçin" sorusunu sormak, metodik şüpheyile ve eleştirel bakmaktır. Büyük anlatılar dönemi sona ermiştir iddiası dönemsel olarak kabul görmüş olsa da, insan büyük resme dair konuşmaktan kendini alamaz. S. Hawking, teologlar ve filozoflar büyük resme dair konuşmadıkları için fizikçilerin ve astrofizikçilerin konuşmak zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Hawking, Wittgenstein ile birlikte felsefenin metafizik, din ve Tanrı'dan uzaklaşarak, felsefeyi sadece yönteme indirgemenin düşünce tarihi açısından büyük bir geri gidış olduğunu da belirtmektedir.²²

Kendine özgü konuları olan bir alan olarak felsefi bilgi sığlığın, popüler olanın önündeki en önemli engellerden biridir. Teknolojinin baskın olduğu çağımızda, felsefeyi yönteme, sanatı teknolojiye ve eğitimsel faydaya, ahlakı yarara ve çıkara indirgemek sığlaşmanın en açık ifadesidir. Fukuyama'nın tarihin sonu tezinde "felsefe, sanat ve ahlaka yer olmayacak" iddiasında bulunması bu yüzdendir. Popüler kitap, popüler bilim, popüler sanat şeklinde tezahür eden popülizm, reel olanı ya da popülerliği yeterli bulmaktır, kültürel ve düşünsel sığlıktır. Bugün din alanında popülerliğin çok daha fazla yaygınlaştığını ve bir yöntem olarak kullanıldığını görmekteyiz. Büyük halk yığınları öyle istiyor diye, dinin anlatım biçiminin halkın isteği yönünde şekillenmesi ciddi bir sorundur. Popülerleştirme bütün dünyanın bir problemi olmuştur. TV programlarında ya da konferanslarda, kimin ne konuştuğunun bir önemi yoktur, amaç reyting almak, geniş katılım sağlamaktır. Popüler olanla herkes tarafından onaylanan, herkes arasında yaygın olan, herkesçe övülen, herkesçe benimsenen ve değerli bulunan, herkesi memnun eden, herkesin katıldığı anlayış, bilgi ya da yargılar kastedilmektedir.

Popülerliğin söz konusu olduğu bir toplumsal yapıda entelektüeller, filozoflar ve metafizikçiler değil, bilim adamları ya da uz-

²¹ Tarık Ramazan, "The Quest for Meaning and Pluralism" youtube.com 04.02.2011.

²² Stephen W. Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, Çev. S. Say-M. Uraz, Doğan Kitap, İstanbul 1988, s. 182-183.

manlar yeterli bulunacaktır. Oysa bilim adamı ve uzman ile entelektüel aynı fonksiyonu görmezler. Heidegger'in ifadesiyle işinin yapısı gereği kelimenin felsefi anlamıyla bilim adamı esasında düşünmez. Bilim adamının düşünmesi ancak nesnelere ya da topyekün varlığın nasıllığı ile ilgilidir. Niçinlik üzerinde durmak bilimin meselesi olmadığı gibi, bu sorunun bilim tarafından cevaplandırılması da mümkün değildir. Varlığın niçinliğine dair düşünme felsefi bilginin alanına girmektedir. Hesap edilebilir, ölçülebilir, istatistiği yapılabilir olanla ilgilenen bilimden felsefi anlamda bir "düşünme" beklemez.

Modern toplum ve modern entelektüelin düşünmeyle ilgili bir probleminin olduğu açıktır. Yine Heidegger'in ifadesiyle bugün düşünmeden değil, olsa olsa "düşünmeyle ilgilenme"den bahsedebiliriz. Zira modern toplumun düşünmesinin önündeki en önemli handikaplardan birisi K. Sayar'ın ifadesiyle hız ve aceledir, oysa düşünmek aceleye gelmez.

20 | db

Günümüzde entelektüelin yerini ya bilim adamı ya da uzmanlar almaktadır.²³ Uzmanlar ya da profesyoneller uzman oldukları alanın dışında bilgi sahibi olmayan ve kendi uzman olduğu alanın dışında konuşmamayı da erdem, haddini bilme ve bilimsel tutum içinde olma olarak değerlendiren kişilerdir. Uzmanlaşma/profesyonelleşme parçacı bilim anlayışının bir sonucu olarak büyük resim hakkında konuşma tutumunu boş metafizik çaba olarak değerlendirir. Said'e göre, "entelektüele yönelik asıl tehdit ne akademiden ne varoşlardan ne de basın ve yayınevlerinin insanın kanını donduracak ölçüde ticarileşmiş olmasından gelir." Asıl tehdit bu uzmanlaşma veya profesyonelizm tutumudur. Profesyonelizm "bir entelektüel olarak yaptığınız işi geçim kaygısıyla, sabah saat dokuz ila akşam saat beş arasında (bir gözünüzü saatten ayırmadan, öbür gözünüzü devamlı profesyonel davranış standartlarına uygun davranıp davranmadığınız üzerinde) yaptığınız bir şey diye düşünmenizdir –denizi bulandırmamanız, kabul edilmiş paradigmalara ya da sınırların dışına çıkmamanız, pazarlanabilir ve öncelikle de 'presentable' olmak uğruna 'aman bir tatsızlık çıkmasın da' diye düşünen, apolitik ve 'nesnel' biri haline getirmenizdir."²⁴ Profesyonellerin gerçeğin peşinde gitmek gibi bir meselesi, derdi yoktur.

²³ Furedi, s. 99.

²⁴ Said, *Entelektüel*, s. 76.

“Yirminci yüzyılda entelektüeller ya da entelijansiya –fikirleri karşılığı para alan yöneticiler, profesörler, gazeteciler, bilgisayar ya da hükümet uzmanları, lobiciler, allameler, sendikalı köşe yazarları, danışmanlar- adı verilen genel bir gruba ait insanların sayısındaki artışla birlikte, insan artık bağımsız bir ses olarak entelektüel birey var olabilir mi diye sormak zorunda kalıyor.”²⁵

3) Entelektüel, Din ve Sekülerlik

Felsefi ve metafizik bilgiye işe yararlılık açısından bakılırken, acaba dini düşüncenin entelektüel uğraş içindeki yeri nedir? Türkiye’de entelektüellerin “birinci beslenme alanı İslamiyet ve bunun devamında İslami veya İslamileşmiş kültür”²⁶ olduğu halde bu gerçek görmezden gelinmektedir. Entelektüellerin dinle ilgili iki temel probleminden ve buna bağlı olarak ortaya çıkan iki entelektüel tipten bahsedilebilir: 1) Dini kategorik olarak reddeden, düşmanlık besleyen ve bu yüzden de “dine yabancılaşan” entelektüeller. Dine düşman olmaları ya bugünün dünyasına hakim olan Batı düşüncesinin etkisinde kalmalarından ve bu güç karşısındaki çaresizlik nedeniyle onları taklit etmelerinden, kendi geleneğine ve tarihine reaksiyon göstermelerinden, ya da İslam’ı bilmemekten kaynaklanmaktadır. 2) Dinin bizzat kendisinden kaynaklanıyormuş gibi görünen ama dini anlamamaktan veya yanlış anlamaktan kaynaklanan bir tutumla “dinden dolayı yabancılaşan” entelektüeller.²⁷ Dini ve dinin dile getirdiği Tanrı, varlık, bilgi, insan ve ahlak anlayışını yanlış anlama, tembellik, bilgisizlik ya da çağın sorunları karşısında reaksiyoner davranış, geleneğin gücüne teslim olmakla sonuçlanmaktadır.

İlk gruptaki entelektüeller İslam dini hakkında Ortaçağ sonrası Avrupası’nın dinle ilgili değerlendirmelerine bakarak hareket etmektedir. Kendi toplumunun zamanına yabancılaşarak, başka toplumsal şartları kendi toplumu için de doğru sanmak sonuçta ithal düşünceleri ve ithal sorunları kendi toplumuna taşımaktadır. Böylece entelektüel kendi toplumuna ve toplumsal değerlerine yabancılaşmaktadır. Avrupalı entelektüelin dine karşı tutumunun her toplum, tarihsel dönem ve dini gelenek için de geçerli olduğunu zannetmektedir. Bu suretle “çağdaş”, “aydın”, “modern” ve “bilimsel”

²⁵ Said, *Entelektüel*, s. 72.

²⁶ Kılıçbay, s. 177.

²⁷ Mehmet S. Aydın, *İslam’ın Evrenselliği*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2000, s. 55.

olunacağı ve Avrupalı entelektüelin düzeyine ulaşılacağını düşünür. Bu durum entelektüellerin kendi halklarından kopmalarına sebep olmaktadır. K. H. Karpat şöyle ifade etmektedir: “Müslüman dünyasında eski ilmiye sınıfının yerini alan veya ona muvazi olarak on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan aydın kitlesinin ana özelliği, halktan kopuk olmasıdır... Cumhuriyetin ilk devirlerinde halktan kopukluk çok yüksek derecede olduğu için aydının, kendisinden beklenen ödevi doğru dürüst yerine getiremediği” anlaşılmaktadır. Halktan kopukluğun ana sebebi ise “havasslılığın, yani elit olma özelliğinin sınıfsal bir şekil almasıdır.”²⁸

Birinci grupta yer alan entelektüel vasıflı kişiler çağı, mekanı, tarihsel arka planı, sosyolojik yapıyı görmezden geldiler. Kimi entelektüeller şöyle düşündüler: “Ben kendi istediğim gibi düşünüp yaşayabilirim, zaman ve toplumdaki etkilenmeden ve eskimiş bir toplumda kokuşmadan doğru ve yüce bir insan olabilirim.”²⁹ Oysa hiçbir bilgi, bilim ve düşünce üretildiği tarih, kültür ve mekânın şartlarından bağımsız değildir. Kimi entelektüellerin ise İslam’la ilgili iyimser tutumu şu şekildedir. Evet, “İslam kültürüne döndüğümüz zaman kişiliğimizi ve bağımsızlığımızı kazanacağız. İslam’a hurafelerin sokulduğu, ama gerçek İslam’ın ilerici ve uyarıcı bir hayat dini olduğu ve bu dinin ruhu yeniden diriltildiğinde Batı’nın saldırıları karşısında durabileceğimiz doğru... Ama gerçek İslam’ı diriltmek yıllarca sürececek bir iştir. En iyisi İslam’ın üzerine kırmızı bir çizgi çekelim.”³⁰

İkinci grupta yer alan Müslüman entelektüelin ise, Tanrı, din, varlık, bilgi, insan ve dünya hayatının ne olduğuna dair anlayışındaki problemlerden dolayı dinden dolayı çağa ve çağın problemlerine ve hayatın kendisine karşı bir yabancılaşma içine düştüğü söylenebilir. İnsanın kim veya ne olduğu, Tanrı’yla ilişkisinin nasıl olduğu, bilginin kaynağının ne olduğu hakkında kanaatler veya inançlar; bilgiyi nakilden ibaret görmek, insanı güvenilmez ve sadece bir itaat varlığı olarak değerlendirmek, tarihi belli bir dönemi kutsayarak ve mutlaklaştırarak okumak, bütün bunların bugün açısından doğuracağı sonuçları göremeyen Müslüman entelektüel yanlış din, Tanrı, insan ve Varlık tasavvuru nedeniyle yabancılaşma

²⁸ Kemal H. Karpat, “Aydınlar ve Kimlik: Tarihsel Bir Bakış”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 35. 2006, s. 63.

²⁹ Ali Şeriatî, *Biz ve İkbal*, Çev. E. Kılıçtutan, Burhan Yay. İstanbul tarihsiz, s. 29.

³⁰ Şeriatî, *Biz ve İkbal*, s. 58.

durumunu yaşamaktadır. Müslüman entelektüelin temel sorunu çağrı ve insanı kuşatıcı bir yaşam felsefesi geliştirememiş olmasıdır.

Acaba din ve metafizik, entelektüel için kaçınılması gereken bir yük/bariyer midir? Dini inançların entelektüel açık fikirliliğin önünde engel teşkil ettiği iddia edilir. Aydınlanmanın ve modern dönemin en belirgin üç özelliği, Tanrı merkezliliğin yerine insan merkezliliğin geçmesi, tabiatüstü bilginin yerine insanın kendi yetenekleriyle (akıl, deney, duyu) bilgisinin koyulması ve son olarak dünyevileşmenin vurgulanmasıdır. Modern dönemde kutsal ya kaybolmuş ya da hümanizm ve bilimin kutsanması gibi tabiatüstü olmayan kutsallar ortaya çıkmıştır. Dini düşünce, insanın özgür düşüncesinin önünde engel olarak değerlendirilmiştir. Bir “hakikat varsa özgürlük yoktur” anlayışı bu durumun en tipik ifadesidir. Dinler, inançla kabul edilen bir hakikat öngördüğüne göre, özgür düşüncenin ve insani olanın önünde engel olmuş olacaktır. Batı dünyasında, Nietzsche, Marx, Feuerbach, Sartre ve Camus gibi düşünürlerin dini reddetme gerekçelerinin ardında dindar profiline yattığı bilinmektedir. Dinle bilim arasında Batı dünyasında yaşanan sert gerilim, dinin bilimsel çalışmalara engel olduğu anlayışıyla sonuçlanmıştır. Ahlaki ve insani konular açısından bakıldığında dinin insanı değersizleştirdiği, pasifleştirdiği, dogmatikleştirdiği, yaşamı değersizleştirdiği ve eleştirel bakmayı engellediği dahası yaşamı zorlaştırdığı düşünülerek entelektüelin din ve metafizikle işinin olmayacağı sonucuna varılmıştır. Çağdaş Batı entelektüeli, “dinin ne bilimsel ne de nesnel olduğunu iddia ettiğinden yeni entelektüel sınıf dini reddetmiş, onu küçümsemiş, ona muhalif olmuş veya ondan kaçınmıştır.”³¹

db | 23

Çağdaş entelektüelin dine en büyük eleştirilerinden birisi şudur: “Dini inanç gökyüzünün mutlak iradesine, yani ilahi meşiyete dayanmakta ve insan iradesi mutlak bir hiçe, yokluğa ve yenilgiye mahkum edilmektedir. Mantıksal açıdan da, insan görülmeyen güçlerin karşısında iradesiz bir oyuncak olarak görülmekte, bu zillet, kölelik ve insanın özgürlüğüyle gücünün elinden alınması ve sonuç olarak da sorumluluğun hiçe sayılması ve mevcut duruma rıza göstermek ve başına gelen her şeyin ilahi bir irade sonucu geldiğine inanmak durumu ortaya çıkmaktadır.”³²

³¹ Ali Şeriatî, *Kültür ve İdeoloji*, Çev. O. Bekin, Bir Yay. İstanbul 1986, s. 38.

³² Şeriatî, *Biz ve İktidar*, s. 24.

O halde acaba entelektüelin dini düşünce ve inançlar karşısında tutumu ne olmalıdır?

Said'e göre, "gerçek entelektüel laik bir varlıktır."³³ Said entelektüelin dini dogmaları kriter almaksızın, "tanrılara yaslanmadan" davranması gerektiğini vurguladıktan sonra onun yerine kriter olarak hümanizmi koymaktadır. Onun hümanizmle kastettiği şey ise, aklın kullanımı, "gerçek düşünsel kavrayışa ve sahici bir açılıma ulaşma gayreti"dir. Hümanizm başka toplumlarla ve başka dönemlerle ortak yönlerimizin olduğunu vurgular. Dolayısıyla tek başına bir hümanist olamaz. Bütün toplumlar öteki toplumlarla mutlaka bağlantılıdır, yalıtılmış değildir. Bu durumda, Said açısından, İslam ve Batı gibi ikilemler hümanizmin ruhuna aykırı olmuş oluyor.³⁴

Said'in iddiasının iki temel gerekçesinden bahsedilebilir. 1) Mutlak bir doğru olmadığı için dini dogmalara göre gerçekleşen bir entelektüel faaliyet evrensel değerlere uygun olmayacaktır. "Yeni tanrı şüphesiz Batı'dır" diyen Said, tanrı kavramını kelimenin en geniş anlamında düşünerek tanımlanacak kadar değerli bir şeyin olmayacağını da belirtir. Dolayısıyla bütün tanımlanmış/mutlaklaştırılmış şeylerden uzak durulmalıdır. 2) Entelektüelin inancını kriter olarak bakmaması beklenir. Entelektüel bir doğruyu dayatamaz. Bu durum postmodern dönemin bir sonucu olsa gerek.

Entelektüelin filozof gibi bütün doğruların, yargıların ve ön kabullerin dışında davranması gerektiği düşünülebilir. Bu tutum Gazali ve Descartes'ta gördüğümüz metodik şüphenin başka bir ifadesidir. Felsefi bakış açısı objektiftir, dolayısıyla bir konuyu felsefi yöntemle ele almak, bütün ön kabulleri, yargıları ve doğruları metodik olarak askıya almayı gerektirir. Metodik anlamda laik olmak kutsalı olmamak anlamına gelemez. Dolayısıyla entelektüelin ortaya çıkması için profan kültürün şart olduğunu ve modernite sonrası dönemde ortaya çıktığını savunan³⁵ anlayışlara katılmak mümkün değildir.

Hıristiyanlık örneğinde görüldüğü üzere Batı toplumunun dinle ilgili tecrübesi problemlili olmuştur. Bu yüzden Batılı entelektüel,

³³ Said, *Entelektüel*, s. 112.

³⁴ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, Çev. B. Yıldırım, Metis Yay. 9. Baskı, İst. 2016, s. vii.

³⁵ Zeki Özcan, "Sosyo-Kültürel Fenomen Olarak Entelektüeller", *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 36. 2006, s. 43.

dinin geri dönmesinden korkuyor olabilir.³⁶ Ancak Türkiye'deki bir kısım entelektüel, İslam'la ilgili değerlendirme yaparken tıpkı Avrupalı entelektüel gibi davranmaktadır. Said'in dile getirdiği Avrupalı entelektüelin İslam'la ilgili değerlendirme biçiminin bugün Türkiye'deki pek çok entelektüel için de söz konusu olduğunu görmekteyiz. Said'e göre Amerikalı ya da Britanyalı akademik entelektüeller bugün indirgemeci ve sorumsuz bir biçimde 'İslam' hakkında konuşmaktadırlar. İslam tarihinin yarısından fazlasını oluşturan bin yıllık bir dönem hakkında genellemeler yaparak, İslam'la demokrasinin, İslam'la insan haklarının, İslam'la ilerlemenin adeta bağdaşmayacağını iddia etmektedirler.³⁷ Bu problemin günümüz Türkiye'sindeki dine yabancılaşan entelektüeller arasında da geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

4) Eleştiri ve Muhalefet

Hakikat peşinde olan entelektüel açısından felsefi düşüncenin en önemli fonksiyonu "metodik şüphe" ciliğidir. Metodik şüphenin açık-seçik örneklerinden birisini Gazali düşüncesinde görmekteyiz. O, özellikle dini-felsefi düşünce bakımından kendisine ulaşan bütün bilgilerden, doğrulardan, kabullerden, yargılardan vazgeçmiş ya da hepsini askıya alarak hareket etmiş, adeta bilginin ve düşüncenin bir "sıfır" noktasından başlamak istemiştir. Gazali'nin bu egzistansiyel durumunu "bunalım dönemi" olarak adlandırmak mümkündür.³⁸ Gazali'nin çabası kelimenin en gerçekçi anlamıyla entelektüel bir çabadır. O, bu tutumuyla hakikat peşinde olmanın en tipik örneğini sergilemiştir. Müslüman entelektüel olarak Gazali'nin İslam düşünce tarihinde büyük etkiye sahip olmasının gerisinde onun geçirdiği bu entelektüel süreç yatmaktadır. Sürecin kendisini göz ardı edip, ulaştığı son noktaya bakarak Gazali düşüncesini anlamak isabetli olmayacaktır.

İkinci örnek olarak Descartes, "Felsefenin İlkeleri" adlı eserinde doğru bilginin ve dolayısıyla felsefenin birinci ilkesi olarak şu ilkeyi koymaktadır: "Gerçeği arayanın yaşamında bir kez tüm nesnelere gücü yettiği ölçüde kuşku duyması gerekir."³⁹ Descartes'ın tutumunun Gazali'den farklı olmadığı açıktır. Hakikat araştırmacısı, eğer ha-

³⁶ Tarık Ramazan, *İslam –Medeniyetlerin Yüzleşmesi*, Çev. A. Meral, Anka Yay. İstanbul 2003, s. 296.

³⁷ Said, *Entelektüel*, s. 42.

³⁸ Gazali, *el-Munkızu Mine'd-Dalal*, Çev. H. Güngör, MEB Yay. İstanbul 1990, s. 14-20.

³⁹ R. Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, Çev. M. Akın, Say Yay. 9. Baskı İst. 2004, s. 49.

kikatin peşindeyse, içine doğduğu toplumun, düşünce dünyasının, bütün değer yargılarının, kuralların, doğru ve yanlışların, yasak ve meşru olanın, iyi ve kötü olanın hepsine doğru olmayabilecekleri şüphesiyle bakmalıdır. Toplumsal bir varlık olarak insanın bunu gerçekleştirmesini istemek her ne kadar ondan ağır bir risk altına girmesini istemek olsa da, var olan yanlışları ayıklamanın en doğru yolu olsa gerek. Aksi halde geleneksel olarak var olan yanlış bilgi, kural veya değerlerin düzeltilmesi imkanı yoktur. Öte yandan kendi geleneğini, düşünce dünyasını değer yargılarını ve özellikle dini düşüncesini eleştiriye tabi tutmayı gereksiz gören, kendi geleneğinin hakikat olduğunu düşünen ve bu metodik şüpheyi sadece başka gelenekler ve düşünceler için gerekli gören hakikat araştırmacısının tutarlı olduğunu söyleyemeyiz. Zira aynı yaklaşımı her dünya görüşü ve kültürdeki insanların da göstermesi haklarıdır.

Felsefenin kendisi yapısı gereği egzistansiyeldir. Varoluş alanında mutlak bir istikrardan söz edilemez. Hz. Adem'in hikayesiyle başlayan bu egzistansiyel durumdan kaynaklanan istikrarsızlık felsefenin ve dolayısıyla entelektüelin eleştirel ve muhalif olmasının gerisinde yatan temel sebeptir. "Temelleri sarsmak" entelektüelin olmazsa olmazlarından. Gazali ve Descartes örneklerinde olduğu gibi geleneksel olanın ve hakim olan anlayışın eleştirisi ancak bizi hakikate ve gerçeğe götürebilir. Birey hazır ve yorumlanmış bir dünya içine doğar. İyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin, yasak-serbest, haram-helal, bütün bu yargılarla kurulmuş bir geleneğin içinde bulur kendini. Bu yargılar elbette mutlak yargılar değildir. Entelektüel bütün bu en güçlü, en sağlam ve en kesin olduğu sanılan yargılara "ya yanlışsa" perspektifiyle bakmak zorundadır. Nitekim bilim tarihine bakıldığında bilimsel devrimlerin pek çoğu bu "ya yanlışsa" ilkesiyle hareket etmenin sonucu ortaya çıkmıştır. Kopernik "ya yanlışsa" diyebildiği için bilim tarihinin dönüm noktalarından birisinin sembolü olmuştur. Entelektüel cesaret gelenek ne der, toplum ne der, hakim anlayış ne der, kısaca "başkaları ne der" kaygısı taşımaz.

Entelektüelin eleştirel olma zorunluluğu çoğu zaman onun muhalif olmasını gerektirir. Acaba entelektüelin muhalefeti reaksiyoner olarak her hal ve durumda olan kategorik, müzmin bir muhalefet midir?

Entelektüel, Said'in kelimeleriyle "marjinal, aykırı, sürgünde, muhalif, yersiz, yurtsuz"dur.⁴⁰ O kökleri sarsabilir. İktidar, güç, popüler olan, otorite, gelenek, sermaye, burjuva, halk, devlet, statüko vb. bütün güç ve baskı oluşturabilecek unsurlara eleştirel gözle bakar. Zira bu güç unsurları, içinde buldukları "durum" nedeniyle doğrunun üstünün örtülmesine sebep olabilir. Doğrunun söylenmesini engelleyecek durumlar doğurabilir. Örneğin K. Marx'ın zenginlere karşı hep muhalif olmasının sebebi, zenginliğin bizzat kendisinden nefret ettiği için değil, zenginlerin zenginlik yoluyla farkında olmadıkları başka bir güç ve iktidar elde etmeleridir. Zenginlik vasfına sahip olan kişi farkında olarak ya da olmayarak zenginliğin getireceği iktidarı, gücü ve kısaca *kibri* kendisinde bulur. Aynı risk, başka toplumsal güçler için de geçerlidir. Devlet adamı istikrar yanlısıdır. Halk da gelenek ve istikrar yanlısıdır. Diğer yandan Marx'ın dediği anlamda bunların bizzat varlıkları ya da kendileri problem değildir, bunlara sahip olmanın getirdiği gayri meşru güç sorundur. Entelektüelin muhalifliği, hakikatin her zaman yozlaştırılmaya maruz kalmasından kaynaklanır.

db | 27

Entelektüel A. İzzetbegoviç'in ifadesiyle kazananlardan yana değil, "hep kaybedenlerden yana"dır. O "her zaman ya daha zayıf olanların, daha az temsil edilen, unutulmuş veya umursanmayanların ya da daha güçlü olanların yanında saf tutma seçenekleriyle karşı karşıyadır."⁴¹ Entelektüelin "ne yüksek mevkilerde eş dostları, ne de resmi makamlarda itibarları olur. İnsan yalnız kalır, doğru; ama her zaman sürüye uyup mevcut duruma hoşgörü göstermekten iyidir yalnızlık."⁴² Bu yüzden Said entelektüelin durumu için "sürgün" metaforunu kullanır. "Bir yanda toplumun mevcut haline tamamen ait olanlar, onun içinde yoğun bir aykırılık ya da uyumsuzluk duygusu hissetmeksizin barınanlar ki bunlara evet-diyiciler diyebiliriz; öte yanda hayır-diyenler, toplumlarıyla, yıldızı barışmayan, bu yüzden imtiyaz, güç ve şan şöhret edinmeme anlamında yabancı ve sürgün olan bireyler. Yabancı olarak entelektüelin izlediği mecrayı belirleyen kalıbı en iyi anlatan söz sürgünlüktür."⁴³ Sürgün, muhalif, yalnız, marjinal ve yurtsuz olmanın karşılığı olarak konfor, entelektüelin önündeki en önemli risklerden birisidir. Memnuniyet,

⁴⁰ Said, *Entelektüel*, s. 14.

⁴¹ Said, *Entelektüel*, s. 43.

⁴² Said, *Entelektüel*, s. 16.

⁴³ Said, *Entelektüel*, s. 58-63.

hiçbir şey yokmuş, her şey yolundaymış gibi davranmak, her şeyin istikrar içinde olduğunu sanmak, dertsizliğin mümkün olduğunu düşünmek entelektüelin önündeki temel bariyerlerdendir.

Nasıl ki felsefe istikrarsızlığın var olduğunu dile getirir, entelektüel de daima bir memnuniyetsizlik durumu içindedir. O “kendini evde hissedemez”, “yersiz ve yurtsuzdur.” Heidegger’in ontolojik ve egzistansiyel ifadesiyle “insan dünyada evde değildir.” O halde bu felsefi gerçekliğe rağmen konformizm çağdaş entelektüel için en büyük tuzaklardan biridir. Entelektüelin peşine düşeceği “her bir konforun bedeli bilgiye ihanet”tir.⁴⁴

Eleştirel ve muhalif olmanın yanında entelektüelin diğer bir vasfı, deşifre etmek, üstünü açmak, arkaplanı görmek, sebepleri çıkarmak, durumun arkasındaki saikleri gün yüzüne çıkarmak, maskeleri indirmek/düşürmektir. O adeta bir yapıbozumcudur. Düşüncelerin, ideolojilerin ve bütün anlayış ve uygulamaların gerisinde yatan esas amaçları ortaya koymak entelektüelin varlık sebeplerinden biridir. Entelektüel maskeleri indirerek, deşifre ederek mümkün olduğunca hakikati anlatmaya çalışır.⁴⁵ Örneğin Nietzsche Hıristiyan ilahiyatının ve din adamı tipinin gerisinde yatan anlayışı deşifre eden önemli isimlerden birisidir. Freud’un da bu konuda özellikle ilahiyat alanına yaptığı katkılar önemlidir.

5) Entelektüel ve Siyaset

Düşündükleri, konuştukları ve yazdıklarıyla toplumsal alanla doğrudan ilişkili olan entelektüelin acaba siyasetle ve siyasal alanla ilişkisi nedir?

Entelektüelin en büyük bariyeri siyasi angajmanlardır. Elbette hiçbir entelektüel siyasetten uzak kalmaz. Bir yazı yazmış ve yayınlamış olmak siyasal alana girmiş olmak anlamına gelir. Burada siyasal olanla pratik siyasi yapıları birbirinden ayırmak gerekir. Güncel bir siyasi anlayışı savunma adına siyasete angaje olmak ile siyasi alanda söz söylemek farklı şeylerdir. Örneğin Türkiye’de sözde entelektüel olarak nitelenen kimi insanların herhangi bir toplumsal ya da insani sorunla ilgili olarak hangi görüşü savunacağını tahmin etmek siyasal tercihleri nedeniyle son derece kolaydır. Zira siyasal tercihi ona, karşıt olduğu görüşün yine sözde entelektüel

⁴⁴ Said, *Entelektüel*, s. 61.

⁴⁵ Said, *Entelektüel*, s. 35.

savunucusunun karşısında olmayı söylemektedir. Doğrunun ne olduğunun hiçbir önemi yoktur, yapılması gereken şey, kendi siyasi tercihi ya da ideolojisinin bu tartışmayı kazanmasıdır. Onun, söz konusu toplumsal ya da insani sorunun ne olduğu ve çözümünün ne olacağı konusunda objektif bir değerlendirme yapmasını beklemek mümkün değildir. İki kesim de her türlü çarpıtmanın yollarını aramaktadır. Kararlarını en başta vermişler, seçimlerini yapmışlardır ve bu tercihler birer dogmaya dönmüştür, o dogma için argümanlar geliştirilmeli ve her durumda savunulmalıdır, hakikatin, gerçeğin veya doğrunun ne olduğunun hiçbir önemi yoktur.

Benda, siyasetle olan sıkı ilişkisi, siyasi ihtirasları, siyaseti alet ederek maddi ihtirasları ve buradan doğan sonuçlar nedeniyle siyasi angajmanlar içindeki entelektüeli, hakikate, bilgiye, yaptığı işe ve taşıdığı vasıftan elde ettiği itibara “ihamet” etmekle suçlamaktadır. “Entelektüellerin ihameti” tabiri Benda tarafından aynı adı taşıyan eserinde dile getirilmiştir. Benda’ya göre, entelektüel siyasi ihtirasları benimsemek suretiyle, “eğer bir sanatçıysa, duyarlılığının muazzam etkisini, eğer bir düşünürse ikna kabiliyetinin gücünü” bu siyasi ihtiraslarına katar ve her iki durumda da sahip olduğu ahlaki itibarını kullanır.⁴⁶ Böylece entelektüel sanatçılığını, düşünürlüğüne siyasi ihtiraslarına kurban eder.

“İçinde bulunduğumuz çağ özünde bir siyaset çağıdır” diyen Benda⁴⁷, daha da ileri bir ifadeyle “siyasetin tanrılaştırıldığını” söylemektedir.⁴⁸ Siyasal bağlılıklar ve ideolojik ihtiraslar entelektüelin hakikati gizlemesine ve bu yolda bir savunma mekanizması geliştirmesine sebep olmaktadır. Bugünün dünyasında, bilim adamı, düşünür, entelektüel, sanatçı, teolog ya da filozofun, siyasetçi kadar toplumsal etkisinin olduğunu kimse iddia edemez. Bu durumun bugüne özgü olmadığı da iddia edilebilir. Ancak entelektüelin siyasal angajmanlara girmesinin yıkıcı sonuçlar doğurduğunu ve doğurmaya da devam ettiğinin örnekleri çok fazladır. II. Dünya savaşı ve sonrasında yaşananlar üzerinde entelektüellerin siyaset güdümünde olmasının etkili olduğu bilinmektedir.⁴⁹ (Örneğin A. Einstein’ın 1940’lı yıllarda Almanya’daki bilim adamlarının atomu parçalama çalışmaları hakkında dönemin ABD başkanına mektup yaza-

⁴⁶ Benda, s. 40.

⁴⁷ Benda, s. 30.

⁴⁸ Benda, s. 87.

⁴⁹ Furedi, s. 47-48.

rak, “kısa süre içinde atom bombası yapabilirler” şeklinde uyarması, ABD’nin insanlık suçu olan bu bombayı yapmasını hızlandırmıştır. Aynı Einstein’ın daha sonraları savaş karşıtı hümanist açıklamalar yapması da şaşırtıcıdır.)

Acaba siyasi, dini veya ideolojik mensubiyeti nedeniyle entelektüel “duruma göre” mi davranmaktadır? Bu tür mensubiyetler entelektüelin dogmatik bir tavır içine girmesine sebep olmaktadır. “Büyük/ulvi hedef’e ulaşma adına hakikat gizlenmekte veya aksine hareket edilmektedir. Burada sorulması gereken temel soru şudur: Acaba entelektüel Kantçı ahlak felsefesinin ifadesiyle ödev ahlakı ile mi hareket etmeli, yoksa kendi dogmatik zihniyetince doğru saydığı hedefe ulaşma anlamında konjonktürü de hesaba katarak “sonuçcu” bir anlayışla davranabilir mi? Entelektüel, bir siyasetçi gibi konjonktüre göre davranamayacağına göre, onun vazgeçemediği bir takım ilkeleri olmak zorundadır. O şartlı (hipotetik) ve sonucu hesaba katarak değil, yine Kantçı ifadeyle şartsız (kategorik) olarak davranmak durumundadır. Aksi halde, entelektüelin manipülatif veya bir retorikle hareket etmesi durumu söz konusudur ki, bu entelektüel olmanın tanımına aykırı düşer.

30 | db

Siyasi bağlılıkların ve ihtirasların entelektüel hayata yansıyan sonuçlarıyla ilgili olarak K. H. Karpat şöyle demektedir: “Osmanlı Müslüman toplumunun on altıncı yüzyıldan sonra gerilemesinin baş nedeni devrin entelektüel kesimini oluşturan ulemanın (bilhassa ifta grubunu oluşturanların) özgürlüklerini kaybederek devlet hizmetine girmeleridir. Şüphesiz, Osmanlı uleması içinde her devirde müstakil düşünen, dürüst hareket eden ulema olmuştur fakat bunlar toplum ve devlet nezdinde etkisiz kalmışlardır.”⁵⁰

Entelektüel, kendi ülkesi, devleti, siyasi görüşü, ait olduğu sosyal grubu, cemaati, ideolojisi, dünya görüşü haksız olsa veya haksızlığa yol açsa bile onun haksızlığını dile getirebilir mi? Ya da özellikle kendi ülkesi ve içinde yaşadığı kültürün dünya görüşü haklı olsa bile ondan haksız olduğu şeklinde bahsedebilir mi? Bugün pek çok Avrupa ülkesinde birinci seçeneği görürken, maalesef Türkiye gibi ülkelerde kimi entelektüel adını taşıyan insanların kendi ülkesi haklı olsa bile haksız olduğu şeklinde değerlendirmeler yaptıklarını görmekteyiz. Ancak entelektüel olmanın getirdiği zorunluluk her iki durumda da haklıyı ve haksızı dile getirmektir. Zira bunu kendi

⁵⁰ Karpat, s. 62.

ülkesi ya da toplumu için istemedikçe, başka ülkelerdeki ya da toplumlardaki entelektüellerin de aynı tutum içinde olması kaçınılmazdır. Benda, entelektüellerin “işlevinin imparatorlukları ayakta tutmak olup olmadığını saptamamız gerekiyor”⁵¹ derken tam da bu durumu dile getirmektedir. Burada bağımsız bir kişilik olarak entelektüele, eğer mümkünse tarih ve mekan üstü bir misyon verilmiş olmaktadır. Başka bir ifadeyle entelektüelden evrensel insani değerleri savunan bir hümanist olması asgari koşul olarak beklenmektedir.

Körfez savaşı ve Irak'ın işgali esnasında ABD'deki entelektüel adını taşıyan ve buna “ihanet” eden şarkiyatçılar savaşın gerçek içeriğini gizlediler. Onlar, kimyasal silah, kitle imha silahları bahanesinin gerçek olmadığını biliyorlardı. Ve sözde özgürlük getirme ya da uygarlaştırma erdemiyle bunu yapmışlardı. Burada esas sorun entelektüellerin gereğini yapmamış, bu duruma gönüllü olarak sözcülük etmiş ve olan biteni onaylamış olmalarıdır.⁵²

Dil felsefecisi Noam Chomsky, ABD'de muhalif bir felsefeci olarak bilinir. 11 Eylül olayıyla ilgili ABD resmi makamlarının açıklamalarına muhalefet etmesi ve halkı aydınlatmaya çalışması örneklerden birisidir. Ancak Aynı Chomsky bir entelektüel olarak Türkiye'deki Gezi Olayları esnasında, ya manipüle edildiği için, ya da Türkiye'deki olayların iç yüzünü bilmeksizin “ben de çapulcuym” diyerek destek vermiştir. Chomsky bu ikinci durumda entelektüel sorumlulukla davranmamıştır.

Filozof Antony Flew ise kültürel aidiyetini objektif felsefi bakış açısına yeğlemiştir. XX. yüzyılın önde gelen ateist filozoflarından birisi olarak Flew bir Tanrı'ya inandığını ilan ettikten sonra yaptığı söyleşide, inandığı Tanrı'nın ne Yahudilik, ne Hristiyanlık ne de İslam'ın Tanrısı olduğunu belirttikten sonra, eğer bunlardan birini seçecek olsaydım bu din Hristiyanlık olurdu demektedir, Filistin'de Müslümanların haksız olduklarını ve şiddete başvurduklarını, dolayısıyla İslam'ın şiddetle ilişkili olduğunu bir gerekçe olarak öne sürmektedir. Flew'in bu tutumu açıkça kültürel aidiyetinden vazgeçmediğini göstermektedir.

Öte yandan yine ateist bir filozof olarak Bertrand Russell'in daha tutarlı ve erdemli davrandığını görmekteyiz. Bir İngiliz olarak

⁵¹ Benda, s. 45.

⁵² Said, *Şarkiyatçılık*, s. iv-vi.

Russell'ın, İsrail-Filistin mücadelesinde, İsrail devletinin arkasındaki en önemli kurucu güç İngiltere olmasına rağmen Filistin'i desteklediğini açıklaması entelektüelin duruma göre davranmadığının bir örneğidir. Russell İngiltere'nin çıkarlarını düşünerek hareket etmemiştir.

ABD ve Batı'nın kendileri dışındakilere bakışı, onların aşağı halklar olarak kendilerini örnek alması gerektiği şeklindedir. Batılı entelektüel Batı dışında kalan dünya ile ilgili olarak şöyle bir savunma mekanizması geliştirmiştir. Evet, Afrika'yı ve Asya'yı sömürdük ama oralara medeniyet, özgürlük ve teknoloji götürdük. Bir kısım Batılı entelektüel 3. Dünya ülkeleriyle ilişkilerini kurarken, hümanizm, medeniyet ve evrensel insan hakları götürme adı altında petrol, petrolden gelen sermaye, tarım ürünleri ve madenleri alma konusunda ticari bir ilişki kuruyor görünmektedirler. Bu noktada son derece eşitlikçi görüneler de, aynı coğrafyanın insanların kendi dinlerini ve kimliklerini Avrupa'ya taşınması konusunda son derece sert reaksiyonlar göstermektedirler.

32 | db

Batı dünyasının yaptığı şey şudur, hem İnsan Hakları Evrensel Beyannameğine öncülük etmek, hümanizmi bir değer olarak ortaya koymakla evrensel bir erdeme, değere beşiklik yaptığını ifade ederek tarihin en medeni toplumu olduğu izlenimi vermekte; hem de sömürünün ve ötekileştirmenin en ağır uygulamalarını gerçekleştirmektedir. "Tarihte Neler Oldu?" kitabının önsözünde Gordon Childe, bir Avrupalı olarak Avrupalı olmayanlara dair değerlendirmesinde bir bakıma bugünün medeniyetinin sahibinin Avrupa ırkı olduğunu belirtir ve geri kalanları değersizleştirir. Benzer bir tavrı Pakistanlı bilim adamı Abdusselam ile bir Batılı bilim adamı arasındaki konuşmada görürüz. Batılı bilim adamı Abdüsselam'a İslam coğrafyasını ve 3. Dünya ülkelerini kastederek "bilim tarihine zerre kadar katkısı olmayan insanlara neden merhamet edelim ki" demektedir. Bu örnek hümanizmin iflas ettiğinin bir göstergesi değil midir? Bu anlamda batılı entelektüelden "insanlık" için bir şey beklemek zor görünüyor.

O halde Hakikat sosyolojik olmanın da ötesinde acaba siyasal mıdır? Acaba siyasi hedefler taşımayan bilim ya da bilimsel çalışma var mıdır ve mümkün müdür? Yoksa bütün bilgi ve bilim siyasal hedeflerin yükünü taşımakta mıdır? Saf bilgi var mıdır? Bilgi daima siyasallık unsuru taşıyor mu?

“Araştırmacıyı, yaşam koşullarından, bir sınıfa, bir inanç öbeğine, bir toplumsal konuma –bilinçli ya da bilinçsiz- bağlanmışlığından ya da sırf toplumun bir üyesi olarak hareket etmekten uzak tutacak bir yöntem henüz geliştirilebilmiş değildir” diyen Said yine de şu cümleyi eklemektedir: “Bilgiyi üreten bireyden görece daha tarafsız olan, ‘bilgi’ diye bir şey vardır. Yine de bu tarafsızlık bilgiyi kendiliğinden siyaset dışı kılmaz.”⁵³ Bir araştırmacı ya da düşünür farkında olmaksızın ve aksi muhal olacak şekilde içinde büyüdüğü kültürün izlerini düşüncelerine yansıtır. Bu durum yadırganamayacak şekilde doğaldır ve eleştirilemez. Ancak bilgiyi siyasal hedefler için araçsallaştırma ve manipüle etme durumu da söz konusu olabilir. Yani daha başlangıçta bilginin yönlendirileceği niyetiyle hareket edilebilmektedir. Örneğin Said’in Hallac-ı Mansur uzmanı olarak bilinen L. Massignon’la ilgili söylediklerine bakılacak olursa, bilginin ve bilimin nasıl manipüle edildiğini görebiliriz. Said’e göre, Massignon’un Hallac’la ilgilenmesi çok da masum bir ilgilenme değildir. “Massignon’un Hallac-ı Mansur’a ifrata kaçan bir önem atfetmesi”nin ardında yatan sebep Said’e göre şudur: “Massignon’un Hallac-ı Mansur’u temelde İslamın asli öğreti sistemi tarafından gayri meşru kılınmış değerleri sözcüğün tam anlamıyla somutlaştırmaya, ete kemiğe büründürmeye yönelik bir figürdü –ve Massignon’un bu sistemi betimlemesinin asıl amacı da, onu Hallac-ı Mansur’un yardımıyla köşeye sıkıştırmaktı.”⁵⁴

Said’in yaklaşımına göre, ilk dönemden bugüne kadar şarkiyatçılar topladıkları bilgileri daima kendi hükümetleri veya devletlerinin hizmetine sundular, hatta entelektüel olarak bilinen pek çok şarkiyatçı, şarktaki çalışmalarının ardından hükümetlere üst düzey danışmanlık görevi yaptılar. Burada bilginin daha başlangıçta hangi amaçla peşine düşüldüğü ve nasıl manipüle edildiğini görmek mümkündür. Şarkiyatçı entelektüel (L. Massignon ve S. H. Gibb gibi), ulusal amaçlarına hizmet etmiştir. Öyle ki, “bilim-siyaset-kültür bileşimi” gerçekleşmiştir.⁵⁵

Evrensel insani değerler iddiasındaki Batılı entelektüel kendi ülkesi söz konusu olduğunda adeta bütün evrensel insani değerleri ve hakikati bir yana bırakıp siyasal anlamda “biz” demektedir. Vietnam savaşında, körfez savaşı esnasında Amerikalı entelektüeller-

⁵³ Said, *Şarkiyatçılık*, s. 19.

⁵⁴ Said, *Şarkiyatçılık*, s. 284.

⁵⁵ Said, *Şarkiyatçılık*, s. 222, 244, 287-288.

den, gazetecilerden televizyonlardan ve New York Times gibi önde gelen Amerikan gazetelerinden sık sık şu ifadeleri duymuşuzdur. “Biz Amerikan halkı”, “bizde zayıf var mı?” Vietnam savaşı sırasında savaşın adaletsiz olduğunu düşünen muhalif entelektüellerin yalnız kaldığı da bilinmektedir. Örneğin N. Chomsky bunlardan birisiydi.⁵⁶ “Biz” diyen ABD’li gazeteci, köşe yazarı ve entelektüel evrensel olandan bahsetmez. Evrensellik iddiasına rağmen, başka “biz”lere ihanet ederek, kendi “biz”ine hizmet eder.

“Bütün entelektüel hilelerin en bayağılarından biri, bir başkasının kültüründeki bozukluklar hakkında ahkam keserken kendi kültüründeki tam tamına aynı uygulamalara mazeretler bulmaktır.”⁵⁷ Evrensel insan hakları savunuculuğu yapan kimi entelektüeller kendi ülkeleri söz konusu olduğunda evrenselliği kaybediveriyorlar. Amerikalı entelektüelin Kızılderililerle ilgili anlatımları, Fransız entelektüellerin Cezayir ile ilgili söyledikleri, İngiltere entelektüelinin Hindistan için düşündükleri bunun örneğidir. İşkencenin, otoriterliğin, sömürünün, gayri insani olduğunu savunan kimi devletler, kendi çıkarları söz konusu olduğunda işkenceye de, çıkarları olan ülkelerdeki otoriterliğe de, sömürüye de hiç ses çıkarmamaktadır.

34 | db

Acaba Türkiye’deki entelektüeller batılı önderlerinden daha mı hümanist, daha mı tarafsız ve daha mı objektif ki, kendi ülkelerinin çıkarları yerine sırf siyasi hesaplar ve belki de şahsi hesaplar için kendi ülkesinin ve dolaylı olarak da kendi çıkarlarının tam karşısında durmaktadırlar? Elbette Said’in dediği gibi entelektüel nihai noktada kendi ülkesinde hakikatin zıddına olan durumlarda sırf kendi ülkesi olduğu için onun yanında yer alan insan değildir ve muhalifliği de buradan kaynaklanır. Ancak görünen o ki, Türkiye’de kimi entelektüeller, kendi ülkesinin haklı mücadelesinde dahi sırf global gücün yanında yer almak için kendi ülkesini feda etme “ihanet”ini gösterebilmekte, pek çoğu “biz” diyememektedir.

Sonuç

Pythagoras, üç tip insandan bahseder: Hazzı sevenler, eylemi sevenler ve hikmeti sevenler. Pythagoras hikmeti sevenlerle felsefe teriminin kelime anlamı olan “hikmet sevgisi”ni kastediyor olsa da, bugün entelektüel teriminin ifade ettiği insan tipini anlamamız mümkündür. Hikmet ya da hakikatin bilgisiyle uğraşan entelektüel

⁵⁶ Said, *Entelektüel*, s. 40-43.

⁵⁷ Said, *Entelektüel*, s. 90.

de kendi içinde tekrar üçe ayırabiliriz. “Hakikat için” uğraş verenler; bir grup, hizip, parti ya da “cemaat için” uğraş verenler; son olarak “kendisi için” uğraş verenler. Hakikat için çalışan dışındaki hikmeti sevenler gibi görünen insan tipleri haddizatında hem hakikate hem de hikmete ihanet etmektedir. Bireysel çıkarı, grup, cemaat veya parti çıkarı için kendi mesleğine ihanet eden, mesleğinin varlığını inkar eden, bilgiyi ve hikmeti araçsallaştıran akademisyen bunun tipik örneğidir. Dolayısıyla bu tip akademisyen esas olarak her ne kadar hikmetle meşgul oluyor görünse de, Pythagoras’ın tanımındaki hazzı sevenler grubu içinde yer alıyor olmalıdır. Zira hakikatin söylenmesi ya da yapılması ile kendi çıkarları ya da men-sup olduğu grubun, cemaatin çıkarları çatıştığı ve seçim yapmak zorunda kaldığı zaman, ya kendisini, ya da grubunu ve cemaatini tercih etmektedir.

1) Entelektüel vasfını taşıdığını iddia eden insanların her anlamda “güç”ün yanında yer almaya çalışmaları temel sorunlardan-
dır. Cumhuriyet tarihi boyunca bir kısım entelektüel “ulusal resmi ideoloji”nin savunuculuğunu yapma görevini üstlenmiştir. Bir kısım entelektüel de daha “büyük düşünerek” eğer ulusal resmi ideoloji uluslararası güç ile paralel gidiyorsa sorun yok şeklinde davranmış, ama ulusal resmi ideoloji, uluslararası güce aykırı düşmüşse bu kez de kendi ulusunun resmi otoritesine dahi karşı durarak, uluslararası gücün yanında yer almayı seçmiştir, seçmektedir. Başka bir ifadeyle Türkiye’deki bir kısım entelektüeller, siyasi, ekonomik veya dünya görüşü anlamında hakim olan uluslararası güç, iktidar veya dünya görüşüne hep uyumlu olmayı bir yol olarak seçmiştir. Onun derdi, doğru olan o olduğu için böyle bir tutum içinde olmak değil, “nihai gücün” yanında yer almaktır. Oysa “küresel güç”e rağmen, kendi “milli onur”unu koruma adına “milli ihtiraslar”la hareket etmek görece olarak belki birinci tutumdan daha değerli bulunabilir. Bugün özellikle ABD gibi ülkelerdeki çoğu entelektüelin açık-seçik yaptığı gibi, milli ihtiraslar uğruna, hakikate rağmen davranmak da entelektüelin önündeki engellerden biridir. Bu siyasi ihtiraslar gerçeğin ya da hakikatin gizlenmesi riskini her zaman taşımaktadır. Türkiye’de entelektüellerin toplumun, siyasi otoritelerin, yöneticilerin ve dahi akademinin önünden gitmesi ve onları yönlendirmesi beklenirken, maalesef, ya çıkarlar ve ihtiraslar nedeniyle ya da bir akıl tutulmasıyla, bir asırdan fazla bir süredir “entelektüel körlük” yaşanmaktadır. Toplumun, siyasi otoritenin, yöneticilerin hata

yapması mümkündür, ama entelektüelin hata yapması affedilebilir mi?

2) Günümüz entelektüeli, realizm ve sosyolojizmin etkisi altındadır. Postmodern düşüncenin “hakikat yoktur” anlayışı bir yandan rölativizmi bir yandan da reel ve sosyolojik olanı öne çıkarmıştır. Reel ve sosyolojik olanın hakikatmiş gibi algılanması sorunu yaşanmaktadır. Eğer nesnel bir hakikat yoksa her entelektüelin içine doğduğu kendi mekânsal ve tarihsel şartlarını haklılaştırma yolunu aramasından daha doğal ne olabilir? Her düşünürün düşüncesi onun içinde bulunduğu siyasi, geleneksel, dini, kültürel, mekânsal, tarihsel şartlar tarafından belirleniyorsa ve bu durum meşru ve makul karşılanıyorsa, hiçbir entelektüele neden öyle düşündüğünü ya da davrandığını sorma hakkımız olamadığı gibi eleştirme ve yargılama hakkımız da olamaz. Bilim, düşünce, sanat, felsefe ve din alanında dahi popülizmin vardığı son nokta şöyle özetlenebilir: Nihai hakikatin ne olduğunun ne önemi var, hakikat şu “an”dadır ve “anı yaşamaktır!” “Şu an neyi gerektiriyorsa onu yaparım. Şu anda bulunduğum durum, benim için faydalı ise, daha önce bildiğim, inandığım ve hakikat saydığım ideolojimden, inancımdan, ilkelerimden, geleneğimden her şeyden vazgeçebilirim. Ve benim hakikatim de zaten odur.”

36 | db

Entelektüelin sahip olması gereken bir takım ilkelerden bahsedecek olursak bunlar, eleştirel olma, dogmatik olmama, özgür düşünme, mütevazilik, saygı duyma ve yargılayıcı olmamadır. Eğer metafizik bir belirsizlikten bahsediyorsak, hakikate dair söz sahibi olan entelektüelin her şeyden önce mütevazi olması bir gerekliliktir. Hakikat mutlakiyetçiliği entelektüelin kendisiyle çelişmesi anlamına gelecektir. Dogmatik olmamak düşünce insanının temel özelliklerinden birisidir. Özgür olma düşünmenin varlığının sebebidir. Dahası düşünme eylemi varsa özgürlük de vardır, özgürlük varsa düşünme eylemi kaçınılmazdır. Son olarak özellikle bizim coğrafyamızda ve maalesef geleneğimizde belirgin bir şekilde var olan yargılayıcı kültür entelektüel olmanın önündeki engellerden biridir. Yargılayıcı anlayışın en sert şekli olarak “tekkfir etme” dini düşüncenin adeta doğal bir kurumu haline gelmiştir. Üstelik bu anlayış Müslüman dünyanın kendi içinde başka Müslümanlara karşı işletilen bir anlayıştır. Entelektüelin değil, hiçbir insanın fikirlerini ve inançlarını beğenmediği başka birisini “İslam dairesinden çıkmış olmakla” niteleme hakkı ve yetkisi olamaz. Nasıl olur da bir insan kendisini

adeta Tanrı'nın sözcüsü yerine koyarak böyle bir yargılama içine girebilir?

3) Türkiye'de çoğu entelektüel dini değerlerle ilgili duyarlılık bir yana, hümanist değerler açısından bakıldığında bile bir arada yaşamın asgari gerekliliği olan pragmatist olmayı bile başaramamaktadır. Bir arada yaşamın imkanlarını düşünsel olarak oluşturmak entelektüelin bir görevi ise, ideolojik saplantılar nedeniyle toplumun selameti açısından, özellikle dinle ilgili konularda pragmatist tutum her ne kadar kabul edilmese de, en azından sosyolojik olarak getireceği faydanın bile hesaba katılmadığını görmekteyiz. Siyasi ve ideolojik hakikat tekelciliği toplumun menfaatini bile göz ardı edebilmektedir. Entelektüelin sosyolojik bir hakikat anlayışında olduğunu kabul etmemiz halinde bile, Türkiye'de entelektüelin bu duruma uygun hareket etmediğini görmekteyiz. Entelektüelin temel sorunlarından birisi dinle ilgili tutumdan kaynaklanırken, diğeri de ideolojik ve siyasi angajmanlardan kaynaklanmaktadır. İkilemelerinden birisi de ya geleneğe tam bağlılık ve onu kutsamak ya da geleceği tamamıyla reddetmek şeklindedir. Dine mesafeli duran entelektüeller, dinden haberdar olmamanın entelektüel olmanın şartı olduğunu zannederek ayrı bir sorun yaşamaktadır. İnanmış ve inanmamış entelektüelin asgari müşterekler olan hümanizm, demokrasi, çoğulculuk ve çok seslilik gibi değerler konusunda samimiyeti sorgulanmalıdır.

4) Bugün artık fayda ve ekonomi için araçsallaştırma her alanda vardır. Bilgi ve bilim araçsallaştırılmış ve gördüğü işleve bakılarak değer bulmaktadır. Gazetelerin ve televizyonların entelektüellerle yaptıkları kültürel programların nihai amacı ticari kaygılar değil midir? Bugün kimi üniversiteler bile artık salt ticari kaygılar taşımaktadır. Sanat ticarileşmiştir, ahlaki değerler ticarileştirilmiştir. Birilerinin yaşadığı acının ya da trajedinin reyting ya da araştırma malzemesi edilmesi, hakkında bilimsel analizler yapılma biçimi bunun gayri ahlaki bir örneğidir. Hatta din ticarileşmiştir, ne anlattığımız ve nasıl bir din anlayışına sahip olduğunuz, dinin aslının ne olduğunun hiçbir önemi yoktur, ne kadar geniş halk kitlelerini arkanıza aldığımız ve ne kadar popüler olduğunuz, sizi ne kadar kişinin youtube'dan seyrettiği önemlidir. Netice itibarıyla bilgi, sanat, düşünce, kültür artık büyük oranda araçsallaşmış ve ticarileşmiş ve maalesef entelektüel vasfını taşıyan insanların bir kısmı da bu ticareti yapmaktadır.

5) “Toplumun beyni” olarak bilinen üniversiteler esas olarak entelektüelin yetiştiği kurumlardır. Ancak görünen o ki, belki de dünyanın hiçbir yerinde üniversite öğrencisi Türkiye’deki kadar politize olmamıştır. Bilim, kültür, sanat ve düşünceye zaman ayırması gereken öğrencinin gündelik siyasal tartışmaların malzemesi ve figüranı olarak kullanılması “toplumun beyni” olarak değerlendirilen üniversite açısından ne acı bir durumdur. Aslında üniversite-deki akademisyenlerin de bu duruma katkısı yok değildir. Dokuz-beş mesaisi ile çalışan bir akademisyenin entelektüel bir kaygısının olduğundan bahsedilebilir mi? Raflarda kalan akademik çalışmalar, tezler, fantastik birer çalışmanın ötesine geçebilmekte midir? Neyi araştıracağını, hangi konuyu çalışacağını bilmeyen doktora öğrencisi ve doçent adayı akademisyen acaba hangi derde deva olacaktır?

Üniversitelerde öğrenciler lisansüstü seviyede bile, bir dersi tek bir kitaptan (ders kitabı!) takip ederek geçmeyi ve bütün bir yıl boyunca o dersi sadece bir kitapla tamamlamayı arzulamaktadır. Daha da kötüsü üniversite hocasının da bunu artık uygun görmesidir (eğer kendi kitabı satın alınmışsa!). Bugün entelektüellerin yetişmesinin ilk basamağı olan üniversitelerde öğrenciler ders notu ile ders geçmenin yollarını aramaktadır. Türkiye’de üniversite/bilim adamı ile yöneticilerin, sanayinin, üreticilerin ve bilime ihtiyaç duyan bütün alanların neden bilimsel verileri kullanmadığının gerisinde yatan sebeplerden birisi de üretilen bilimin iş bitirici olmamasından kaynaklanmaktadır.

Siyasetçinin halk tarafından onaylanma güdüsüyle hareket etmesi gayet doğaldır ve öyle olmalıdır da, ancak, entelektüel çaba içinde olan insanların her zaman halk tarafından onaylanma beklentisi içinde hareket etmesi ne kadar doğrudur? Bir üniversite hocasının, öğrencilerin büyük çoğunluğu tarafından onaylanan düşünceler ve bilgiler aktarmasını beklemek düşünen, yaratıcı, yenilikçi, öğrenci yetiştirmek için doğru yöntem midir?

6) “Çağımız bilgi çağıdır” düşüncesiyle hareket edip, sadece nitelikli bilgi üretmek suretiyle çok yüksek milli gelire sahip olan ülkelerden bahseden ve çok matah bir şeymiş gibi bilginin satıldığını ve üniversitelerin ve akademisyenlerin bilgiyi üretme ve satma konusunda rekabet içinde olduğunu/olması gerektiğini dile getirenlerin Benda’nın tanımlamasıyla entelektüel olarak adlandırılması mümkün değildir.

Kolay para kazanma, çabucak başarılı olma, çabucak yükselme, bir yönetici pozisyonuna gelme, her türlü bilgiyi paraya ve ekonomiye indirgeme bağımsız entelektüelden ziyade akademisyenlerin temel problemidir. Bugünün entelektüeli ya da akademisyeni için bilgi rekabet ögesidir. Bilgi danışmanlık esnasında satılan bir metadır. Rekabetin ve ticari getirinin bir unsurudur. Artık bilgi de alınıp satılabilen ve paraya çevrilebilen, değeri de sadece buradan gelen bir metadır. Paraya çevrilemeyen, fiyatı olmayan şeylerin varlığı dönemi artık sona ermiştir. Toplumların beyni olan üniversiteler birer işletme, limitet şirket gibi görülmekte ve üniversiteler arası rekabet de şirketler arası rekabet gibi değerlendirilmektedir. Üniversite-sanayi işbirliği adı altında, üniversitenin her alanının böyle bir işbirliği yapması zorunluluğu varmış gibi düşünülmektedir. Özellikle sosyal bilimlerin bütün alanlarını deneysel alanlar gibi düşünüp, gelir getirici alanlara dönüştürme anlayışı ortaya çıkmıştır. Acaba bir toplumdaki entelektüel kimliğin olmazsa olmazı olan felsefe ve ilahiyat bölümleri, hangi sanayi ve hangi işletme ile işbirliği yapacaktır? Bunun ziddini savunanlara “bunlar ne işe yarar ki” diye sorarak onların peşinde koşmanın artık bir “ütopya”, “kahramanlık”, “şövalyecilik” olduğu söylenmektedir.

7) Türkiye’de kimi akademisyenler entelektüel derinliğe yeterince sahip olamadığı için olsa gerek ki, bir kolaylıkla dil bilmeyi bilimsellik için yeterli görmektedirler. Uzun zamandır, yabancı dile ama özellikle İngilizceye karşı bir kompleks gelişmiştir. Öyle ki, Türkçenin bilim dili olamayacağı bile iddia edilmiştir. Bugün uluslararası üniversite olma planlaması olmadığı halde üniversitenin bütün bölümlerinde eğitim dilinin İngilizce olması gerektiğini iddia eden akademisyenler vardır. Temel gerekçe ise, İngilizcenin dünyada yaygın olan bilim dili olduğu, bu yolla nitelikli uluslararası çalışmaların yapılabileceği, bu yolla nitelikli öğrencinin geleceği iddiasıdır. Ayrıca İngilizce eğitim yoluyla kendi kültürünü başka kültürlerle aktarma ve anlatma imkanının olacağından da dem vurulmaktadır. Dahası Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde dahi eğitim dilinin İngilizce olmasının gerekçesi olarak başka kültürlerle Türk kültürünün tanıtılması öne sürülmektedir. Bu nasıl bir tutarsızlıktır ki, Türkiye’de kimse İngiliz dilini ve edebiyatını anlamak için bu alanda Türkçe eğitimi savunmazken, Türk dili ve edebiyatını öğrenmek ve anlamak için İngilizce eğitim salık verilmektedir. Oysa yabancı dil bilmek ile yabancı dilde eğitim yapmak son derece farklı şeylerdir.

Türkiye’de maalesef Batı dilini bilmenin ilim sahibi olmak anlamına geldiği gibi bir algı oluşturulmuştur. Buna göre, Batı dili bilmek sadece o dili konuşuyor ve o dilde yazılanları anlayabiliyor olmak bilim adamı olmak için adeta yeterli görülmektedir. Aynı şey ilahiyat alanında da söz konusudur. Arapçayı bilmenin ilahiyat alanını biliyor olmak anlamına geldiğini düşünen pek çok ilahiyatçı bulunmaktadır. Arapçayı bilmek İslam’ı bilmektir. Bir konuşmada, ya da yazıda İngilizce veya Arapça kelimeler sarf etmenin konuşmadaki muhakemenin, orijinalitenin ne olduğuna bakılmaksızın sırf yabancı kelime ve kavramlar kullanıyor olmanın bilimsellik olduğunu zanneden büyük bir akademisyen kesimi söz konusudur.

Oysa dil masum bir şey değildir. Yabancı dilde eğitimi, özellikle sosyal bilimler alanında ve daha da ötesi, ilahiyat ve felsefe gibi alanlarda sadece eğitimden ibaret sanmak dil dediğimiz aracı hafife almaktır. Zira yabancı dilde eğitim sadece eğitimle kalmaz bir zihniyet ve dünya görüşünü benimsemeye de yol açabilir.

40 | db

8) Her sanatçının bir entelektüel olup olmadığı bir yana, bugün Türkiye’de toplumsal kriz durumlarında sanatçıların fikir beyan etmeleri, açıklama yapmaları, taraf belirtmeleri hep istenir. Sanatçıdan entelektüel bir görevi yerine getirmeleri beklenir. Onun fikri, açıklaması, yorumu, değerlendirmesi adeta çok belirleyici olacaktır. Bu durum geniş halk kesimlerinin sanatçıdan onda olmayan bir şeyi beklemesi alışkanlığıdır. Toplumları motive etme ve dönüştürme konusunda sanatın büyük gücü vardır. Sanatın bu gücüne onu icra eden sanatçı da iştirak etmekte, sanatçı da o güçten pay almaktadır. Sanat, başka türlü ifade edilemeyen ifade biçimi olduğu için bir ayrıcalığa sahiptir, sanatçı da öyle. Sanatçı bu yolla büyük bir itibar ve saygınlık kazanmaktadır. Türkiye’de sanatçı, ayrıcalığa ve etki gücüne sahip sanattan elde ettiği itibarı zaman zaman istismar etmektedir. Toplumsal, kültürel ve düşünsel olaylarda sanatçıdan beklenen bir sanatçı gözüyle olaya perspektif kazandırmak olduğu halde, o, bir siyaset bilimci, bir din bilimci, bir çevre bilimci, bir sosyolog, bir psikolog rolüne soyunabilmektedir. Sanatçı bir entelektüel olabilir, ama her sanatçı entelektüel değildir. Sanatçının istismarı, bir toplumsal sorunla ilgili fikir beyan etme şeklinde olabildiği gibi, sahip olduğu sembolik değeri ve şöhreti gelir getiren bir metaa dönüştürme şeklinde de olabilmektedir. Sanatçı sanatın ve sanatçılığın itibarını gelire dönüştürebilmektedir. Örneğin reklamın bizzat kendisi zaten ahlaki ve ekonomik açıdan problemli olduğu

halde, entelektüel olarak sunulan sanatçının, sanattan elde ettiği itibar, saygınlık ve gücü, çoğu zaman ne olduğunu bilmediği bir ürünün reklamında kullanmak suretiyle kendisine bu saygınlığı ve itibarı veren halkına karşı en hafif ifadeyle sorumsuzca davranmaktadır. Sanatçının bu tutumu, bir “değer” olarak sanatın sağladığı saygınlık ve itibarın acımasızca paraya çevrilmesidir. Kendi hayat hikayesini anlatan ve itibarını veya popülerliğini düşüncesinden değil, başka alandan alan kimi yazarların kitapları popüler kitaplardır. Başka alandan aldıkları itibar, şöhret ve saygınlık yazdığı kitap içinde geçerli sayılmaktadır. Sanatçı, akademisyen, yazar veya gazeteci, entelektüel vasfını taşıyan insanların büyük bir kısmı popülizmi, toplumun istediğini ona vermeyi entelektüel olma zannetmektedir. Dünya siyasi konjonktüründe güçlü olanın yanında olmayı kendileri için de güç zannetmektedir.

9) Entelektüellerin sahip olması gereken dört temel bilgi alanından bahsedilebilir. Bunlar varlığın niçinliğine dair konuşan ve eleştiriyi yönteminin birinci kuralı gören felsefe bilgisi; bugünü anlamak, insanın potansiyellerini görmek, bireysel ve toplumsal anlamda yerimizin ne olduğunu görmek, açısından tarih bilgisi; inanan bir varlık olmanın ötesinde İslam dünyasına düşünsel anlamda ana rengini veren İslam'ın ve genel olarak diğer dinlerin bilgisi; son olarak varoluşun bir boyutu olarak estetik ve buna dayalı olan hayal gücünün sonucu ortaya çıkan sanat bilgisi. Dokuz-beş mesaisi ile çalışan bir akademisyenin ya da entelektüelin bunu başarması mümkün olabilir mi?

Kaynakça

- Aydın, Mehmet S. *İslam'ın Evrenselliği*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2000.
 Benda, Julien, *Aydınların İhaneti*, Çev. Cem Soydemir, Doğu Batı Yay. 2. Baskı, Ankara 2011.
 Descartes, R. *Felsefenin İlkeleri*, Çev. M. Akın, Say Yay. 9. Baskı İst. 2004.
 Furedi, Frank, *Nerede Bu Entelektüeller?* Çev. A. Erkan Koca, Atif Yay. 3. Baskı, Ankara 2014.
 Gazali, *el-Munkızu Mine'd-Dalal*, Çev. H. Güngör, MEB Yay. İstanbul 1990.
 Hawking, Stephen W. *Zamanın Kısa Tarihi*, Çev. S. Say-M. Uraz, Doğan Kitap, İstanbul 1988.
 Karpat, Kemal H. “Aydınlar ve Kimlik: Tarihsel Bir Bakış”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 35. 2006.
 Kılıçbay, M. Ali, “Türk Aydınlarının Dünyasını Anlamak”, *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, Bağlam Yay. İstanbul 1995.
 Mardin, Şerif, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İletişim Yay. İstanbul 1991.
 Nasr, S. H. “Philosophy Matters”, *RIS Talks*, youtube.com, 26.12.2012

- Özcan, Zeki, "Sosyo-Kültürel Fenomen Olarak Entelektüeller", *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 36. 2006.
- Popper, K. *Açık Toplum ve Düşmanları*, Çev. M. Tunçay-H. Rızatepe, Liberte Yay. 4. Baskı, İstanbul 2014.
- Ramazan, T. "The Quest for Meaning and Pluralism" youtube.com 04.02.2011.
- Ramazan, T. *İslam –Medeniyetlerin Yüzleşmesi*, Çev. A. Meral, Anka Yay. İstanbul 2003.
- Said, Edward W. *Entelektüel*, Çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yay. 5. Baskı, İstanbul 2013.
- Said, Edward W. *Şarkiyatçılık*, Çev. Berna Yıldırım, Metis Yay. 9. Baskı, İstanbul 2016.
- Subaşı, Necdet, *Türk Aydınının Din Anlayışı*, Otto Yay. Ankara 2016.
- Şeriati, Ali, *Biz ve İktidar*, Çev. Ergin Kılıçtutan, Burhan Yay. İstanbul tarihsiz.
- Şeriati, Ali, *Kültür ve İdeoloji*, Çev. Orhan Bekin, Bir Yay. İstanbul 1986.
- Ülgener, Sabri, "Aydınlar Sosyolojisi ve Çağımız Aydını", *İstanbul Ün. İktisat Fak. Mecmuası*, Sayı 35, 2012.
- Vergin, Nur, "Entelektüel Olmak ya da Olmamanın Sosyolojik Belirlemeleri Üzerine Bir Deneme", *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 37. 2006.

